

Bibliotheekwerking toen en nu

IMKE HANSEN

De Koninklijke Bibliotheek van België bevat naar schatting zes tot acht miljoen boeken, kranten, prenten, kaarten, munten, handschriften, enz. Daarvan is een vierde beschreven in de computercatalogus. Verspreid over het gebouw getuigen eerdere catalogi – steekkaartcatalogi, geordend op auteur, onderwerp of plaatskenmerk – van de inspanningen van generaties bibliothecarissen om de boekenstapel geïnventariseerd te krijgen. Regelmatig gooide een enthousiaste bibliothecaris met frisse ideeën de spelregels van het titelbeschrijven om. De steekkaarten, even verscheiden als haar scheppers, werden vanaf de jaren '80 gemigreerd naar online catalogi, waardoor de bibliotheek voortaan altijd en overal toegankelijk was. D.m.v. geïntegreerde bibliotheeksoftware kunnen de traditionele routinetaken van de bibliothecaris tegenwoordig in sneltempo afgehandeld worden. Het meest tastbare resultaat van deze bibliotheekautomatisering is de online publiekscatalogus, de OPAC, die voor meer zoekmogelijkheden zorgt dan ooit tevoren. De bibliotheek draagt een zware verantwoordelijkheid: wat niet opzoekbaar is in de OPAC, en bij voorkeur slechts enkele muisklikken verwijderd is van het digitale document, is gedoemd om ongelezen in de rekken stof te vergaren.

N.a.v. 100 jaar Congrès des Archivistes et des Bibliothécaires, dat in 1910 in Brussel plaatsvond, speurde ik in de publicaties die n.a.v. het congres gebundeld werden naar de toenmalige initiatieven, wensen en verzuchtingen van bibliothecarissen, en bekijk ik hoe de bibliotheekautomatisering van de 21ste eeuw voor oplossingen heeft gezorgd. Aspecten van bibliotheekwerking die vandaag met behulp van software en netwerktechnologie aangepakt worden, waren toen echter niet minder springlevend. Bibliothecarissen piekerden erover hoe ze hun lezers het beste wegwijs konden maken in de collecties. Een centrale rol was hierbij eveneens weggelegd voor de publiekscatalogus.

Publiekscatalogus

Laat mij beginnen met enige historische duiding bij de bibliotheekcatalogus. Gedurende eeuwen waren de gedrukte catalogi van bibliotheken in

de eerste plaats een inventaris, een alfabetische opsomming van de boeken in de bibliotheek. Elk jaar sloot de bibliotheek gedurende enkele weken de deuren, zodat de bibliothecarissen de inventaris boek per boek konden overlopen, en, indien nodig, verbeteren en aanvullen. De lezer kwam goed voorbereid naar de bibliotheek en wist exact welk boek hij of zij wilde consulteren. Hij gaf titel en auteur door aan de bibliothecaris, waarop deze het boek op schijnbaar magische wijze vanuit de magazijnen tevoorschijn toverde¹.

De evolutie van het boek tot massaproduct in de negentiende eeuw vroeg om een nieuw soort catalogus. Die kwam er dankzij de hoofdbibliothecaris van het British Museum, Antonio Panizzi. Hij zag hoe publicaties met elkaar in verbinding stonden: een traktaat werd bv. gepubliceerd als reactie op een eerder traktaat, dat op zijn beurt een overdruk bleek van een artikel dat in meerdere tijdschriften verscheen. Panizzi zag de catalogus niet langer als inventaris, maar als een medium waarmee de bibliotheek verkend kon worden. De bibliothecaris Matthew Battles zegt hierover: "It is tempting to say that his discovery of intertextuality among even the most mundane books forebodes the rise of the interconnected world of the digital age²". Panizzi wou dat de catalogus in de eerste plaats toegang verschafte tot de boeken, voor elke lezer, arm of rijk, belezen of niet³. Hij was diegene die de "pressmark", het plaatskenmerk van een boek, toevoegde aan de catalogusbeschrijvingen. Voortaan diende elke lezer langs de catalogus te passeren, om het plaatskenmerk op te zoeken en dit samen met titel en auteur door te geven aan de bibliothecaris⁴. Samen met een nieuwe catalogus werd een nieuwe, meer zelfredzame lezer gecreëerd, niet altijd tot genoegen van de conservatieve bibliothecaris: "Complaints about delays in the delivery of books to readers increased (...) "⁵.

In de eerste helft van de negentiende eeuw zag ook de steekkaartcatalogus het levenslicht. Een oerversie werd bedacht door Edward Gibbon, die boekbeschrijvingen noteerde op de achterkant van speelkaarten. William Coswell, bibliothecaris van Harvard College, besloot op een dag om de oude catalogi in stukken te snijden en de individuele ingangen te groeperen op onderwerp⁶. Deze steekkaartcatalogus bleek een succes bij bibliothecarissen, die genoeg hadden van onoverzichtelijke inventarissen vol krabbels met annotaties en aanvullingen in de marges. In 1860 werd ook de publiekscatalogus in Harvard College als steekkaartcatalogus aangeboden, wat snel navolging kreeg.

In 1910, ten tijde van het Congrès International te Brussel, was de steekkaartcatalogus volledig ingeburgerd: "Een volledige gedrukte catalogus van

¹ Matthew BATTLES: *Library. An unquiet history*. London: Vintage 2004, p. 129.

² BATTLES: *Library. An unquiet history*, p. 130.

³ BATTLES: *Library. An unquiet history*, p. 130.

⁴ BATTLES: *Library. An unquiet history*, p. 131-132.

⁵ BATTLES: *Library. An unquiet history*, p. 133.

⁶ BATTLES: *Library. An unquiet history*, p. 142.

de boeken wordt tegenwoordig door groote bibliotheken in der regel niet uitgegeven; de kosten zijn daarvan te hoog, en het groote werk zou te spoedig weer verouderd zijn⁷." In een steekkaartcatalogus heeft men maar steekkaarten bij te maken, ook fouten zijn snel gecorrigeerd. Alfabetische auteurscatalogi, onderwerpscatalogi en topografische catalogi hielpen de lezer in zijn zoektocht naar het juiste boek, en toch is in de congresbijdragen te lezen: "En in al die gevallen denkt men onwillekeurig, of niet door eene andere catalogiseering gezorgd zou kunnen worden dat men de gezochte inlichting onmiddellijk vond⁸."

De bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek in Amsterdam drukt de wens uit naar een catalogus, waarin men de "uitgaven van een aangewezen uitgever, of naar de producten van eene bepaalde drukpers"⁹ kan terugvinden. Door de beperkte ruimte op een steekkaart werden de drukker en uitgever niet altijd vermeld.

In de moderne OPAC kan men elk willekeurig stukje informatie indexeren en opzoekbaar maken. Indien men dat zou willen, kan men, zoals in oude veilingcatalogi waarin de boeken soms op grootte werden gerangschikt¹⁰, een zoekopdracht op het formaat formuleren. Dankzij de navigatie volgens facetten kunnen de zoekresultaten naar wens verfijnd worden. Honderd jaar later dienen steekkaartcatalogi toch nog regelmatig als aanvulling op de online catalogi. In theorie zou men ze zelfs kunnen gebruiken om statistische gegevens te produceren, zoals bv. de meest aangevraagde werken. Veelgeconsulteerde steekkaarten vertonen ezelsoren, vlekjes en verkleuringen, aangebracht door de lezers die ze doorbladerden en vasthielden, terwijl niet-geconsulteerde, goed beschutte fiches mooi wit bleven. Online catalogi registreren echter zoveel sneller wie wat ontleent, hoeveel keer een bepaalde beschrijving bekeken wordt, welke zoekacties populair zijn, ... Wanneer de laatste steekkaartcatalogus uit de leeszalen verbannen zal worden, zal er geen plaats zijn voor nostalgie: "Dozens of harrowed individuals are seen trying to think whether the name of Thomas De Quincy will be found in the drawer marked De or that labelled Qu. Then they make the choice – always wrong – and are seen, with pain only too apparent on their brows, dashing off to the other drawer...¹¹".

De catalografen, verantwoordelijk voor wat er op de steekkaarten stond, waren zich hiervan bewust en waren zelf unaniem vragende partij naar meer regels en duidelijkheid.

⁷ C.P. BURGER: "Gedrukte catalogussen van brievenverzamelingen". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 22e question, p. 48.*

⁸ C.P. BURGER: "Catalogus-indeeling naar de uitgevers en drukkers". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 23e question, p. 52.*

⁹ BURGER: "Catalogus-indeeling naar de uitgevers en drukkers", IIe section, 23e question, p. 52.

¹⁰ BATTLES: *Library. An unquiet history*, p. 106.

¹¹ BATTLES: *Library. An unquiet history*, p. 14.

Catalogisering: streven naar uniformisering en (inter)nationale normen

Charles Sustrac, van de Bibliothèque de Sainte-Geneviève in Parijs, formuleert het als volgt:

Notre but a été surtout de montrer l'utilité d'instituer une coopération nationale ou même internationale, en vue d'éviter aux bibliothécaires, et par contre-coup au public, les pertes de temps, les erreurs, les omissions, les incohérences qui résultent fatalement de l'imprécision des usages¹².

Allereerst zorgt de veelheid aan fysieke verschijningsvormen van de steekkaartcatalogi voor frustratie. Een bibliothecaris, die dagelijks antiquariaatscatalogi uit binnen- en buitenland moet doorworstelen, beklagt zich over de verscheidenheid "in de systematiek, het eventueel alphabetiseeren en het kiezen van een hoofdwoord (...) letterkeus, gebruik van vet, romein, cursief en gespatieerd, plaatsing van den prijs, enz.¹³". Collecties in een en dezelfde bibliotheek worden voorzien van een eigen steekkaartcatalogus. De beschrijvingen zijn op typografisch vlak allesbehalve consistent: "Rien n'est fixé ni pour la ponctuation, ni pour les majuscules, ni pour les caractères, ni pour les alinéas, ni pour les abréviations¹⁴."

Werken worden in bibliotheken en archieven vaak achteloos geklasseerd:

Toujours l'empirisme présidait au classement; la mémoire de l'employé jouait un rôle prépondérant; des annotations cabalistiques, disposées çà et là, éclairaient les recherches. (...) Les renseignements étaient éparpillés dans d'innombrables inventaires. Nul endroit de concentration, nulle règle directrice, nul principe permanent de classement¹⁵.

De auteur stelt voor dat "un seul employé soit proposé à la mise en place des fiches. Il classera suivant un principe constant¹⁶".

Ook in moderne bibliotheken werden meerdere steekkaartcatalogi vaak vervangen door meerdere databanken, met eigen formaten. Dubbels en overlappingsen werden ongewild vanuit de steekkaartcatalogi mee geïmporteerd. Het streven naar uniformisering en consistentie is 100 jaar na het

¹² Ch. SUSTRAC: "Note sur les règles de catalogue d'auteurs et d'anonymes suivies en France". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 15e question, p. 237.

¹³ J.W. ENSCHEDE: "Inrichting van antiquariaats- en veiling catalogussen". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 20e question, p. 46.

¹⁴ Ch. SUSTRAC: "Note sur les règles de catalogue d'auteurs et d'anonymes suivies en France", IIe section, 15e question, p. 239.

¹⁵ G. DES MAREZ: "De la conservation, du classement et de l'inventaire des archives administratives d'une grande ville (Bruxelles)". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, 1er section, 7e question, p.359-360.

¹⁶ DES MAREZ: "De la conservation, du classement et de l'inventaire des archives administratives d'une grande ville (Bruxelles)", 1er section, 7e question, p.365.

congres in Brussel nog steeds een gespreksonderwerp op elke bijeenkomst van bibliothecarissen. Bibliotheken zijn ondertussen afgestapt van lokale of landelijke bibliografische formaten en opteren voor hun databanken voor internationale standaarden zoals MARC21 of UNIMARC. Deze standaarden worden echter intussen ook door sommigen ter discussie gesteld, ten voordele van bv. XML. De MARC-formaten, die hun oorsprong vonden in de jaren '60, zouden teveel toegespitst zijn op het klassieke boek en zouden teveel de klassieke steekkaartgegevens weerspiegelen. Aan de MARC-veldstructuren kan niet oneindig verder gesleuteld en verfijnd worden. Wordt vervolgd, ongetwijfeld op een volgende conferentie.

De delicate kunst van het titelbeschrijven dan. Bibliothecarissen in 1910 melden dat de titelbeschrijvingen in grote mate afhangen van het oordeelsvermogen van de individuele catalograaf:

(...) lorsqu'un ouvrage concerne plusieurs sujets ou plusieurs points de vue, on a la ressource de le mettre de tous les côtés en faisant soit plusieurs cartes principales, soit une carte principale et des cartes de renvois; mais on ne peut toujours agir de la sorte: innombrables sont les ouvrages qui intéressent à la fois la psychologie et la physiologie. Ira-t-on les mettre tous des deux côtés? Quelle dépense de travail et de temps! Quel vain grossissement du catalogue. Fera-t-on un choix? Mais d'après quels principes? Ce sera au petit bonheur selon l'impression du moment. Résultat: incohérence¹⁷.

Er wordt op het congres erkend dat reeds een stap richting uniformisering gezet werd. In 1908 werden de Anglo-Amerikaanse regels voor catalogiseren gepubliceerd, in twee edities, een Amerikaanse en een Britse. Deze zijn de voorlopers van de AACR, de Anglo American Cataloguing Rules, die nog steeds de meest toegepaste catalogiseerregelgeving ter wereld is. Bij de oerversie uit 1908 raakten de Verenigde Staten en Groot-Brittannië het voor 8 van de 175 regels niet eens, vnl. wat betreft de keuze van de hoofdingang¹⁸. Bijvoorbeeld, in Amerikaanse catalogi wordt een getrouwde vrouw gecatalogeerd onder haar laatst bekende naam, dus de naam van haar echtgenoot. In Britse catalogi is ze opzoekbaar onder de naam die ze gebruikte toen ze voor het eerst als auteur vermeld werd¹⁹. In 1910 is er geen oplossing voorhanden "to solve the problem of supplying two sets of entries"²⁰. Voor het congres werden de Anglo-Amerikaanse regels ook getoetst aan bv. de Pruisische "Instruktionen". De Duitsers kennen, in tegenstelling tot de Britten en Amerikanen, geen ingangen toe aan corporatieve auteurs²¹. Ook

¹⁷ Ch. Sustrac: "Les problèmes de l'indexation". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, Annexe à la 15e question, p. 280.

¹⁸ J.C.M. Hanson: "Agreement on cataloguing rules in America". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 15e question, p. 64.

¹⁹ Hanson: "Agreement on cataloguing rules in America", IIe section, 15e question, p. 65.

²⁰ Hanson: "Agreement on cataloguing rules in America", IIe section, 15e question, p.66.

²¹ Hanson: "Agreement on cataloguing rules in America", IIe section, 15e question, p. 67.

de Bibliothèque nationale de France bezint zich over de eigen, niet altijd even samenhangende catalogiseerregels. Voor "les ouvrages modernes" wordt het bibliografisch adres naar het Frans vertaald. Bij het meten van het boekformaat wordt eveneens een onderscheid gemaakt tussen oudere drukken en recente publicaties; alleen bij de laatste is de grootte van de boekband bepalend.²² "Un autre point douteux, c'est la forme à donner au prénom d'un auteur étranger: Lohmeyer (Karl? Carolus? Charles?)²³." Een werk van meerdere auteurs wordt in de BnF onder "anoniem" geklasseerd. Dit soort beslissingen helpt de lezer, die voor de steekkaartenbakken staat, natuurlijk niet vooruit.

Echter, de wil om internationale regels op te stellen is op het congres aanwezig en is ambitieus: het akkoord "must embrace nations whose languages, literatures and library traditions have little in common"²⁴. Meerdere auteurs opperen een gelijkaardig voorstel. Ze pleiten voor het oprichten van nationale comités, die de gewoontes en expertise over catalogografie in eigen land verzamelen en doorsturen naar een internationaal comité. Dit comité bestudeert de verschillen en gelijkenissen en stelt universele regels op: "établir des relations entre tous les codes nationaux existants (...) enfin établir un Code international"²⁵.

Vandaag de dag heeft het meest gebruikte catalogiseerformaat, MARC21, een oplossing voor de keuze van hoofdingang voor de getrouwde Britse en Amerikaanse vrouw. De catalogograaf kiest één vorm als hoofdingang en één vorm als neveningang. Hoe imperfect de keuze van de catalogograaf ook, dankzij de relaties tussen de ingangen vindt de lezer zijn weg naar de beschrijving, ongeacht welke vorm hij intikt. Dit is uiteindelijk het belangrijkste. Wat het Angelsaksisch georiënteerde MARC21 anno 2010 nog steeds niet aanbiedt, zijn gelijkwaardige hoofdingangen, bv. voor meertalige corporaties zoals de Belgische federale instellingen. Er moet steevast één vorm als hoofdingang gekozen worden. Voor de Koninklijke Bibliotheek van België betekent dit dat van de internationale norm moet afgeweken worden, wil men geen van de drie landstalen bevoordelen.

Eind 2010 wordt de vierde versie van de AACR verwacht, die de nieuwe naam RDA, Resource Description and Access, zal krijgen. Behalve voor fysieke bibliotheekcollecties moet deze standaard ook bruikbaar zijn voor het beschrijven van archief-, museum – en digitale collecties.

²² SUSTRAC: "Note sur les règles de catalogue d'auteurs et d'anonymes suivies en France", IIe section, 15e question, p. 239.

²³ SUSTRAC: "Note sur les règles de catalogue d'auteurs et d'anonymes suivies en France", IIe section, 15e question, p. 241.

²⁴ HANSON: "Agreement on cataloguing rules in America", IIe section, 15e question, p. 66.

²⁵ P. OTLET: "Le code universel des règles catalographiques". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 15e question, p. 375.*

Copy cataloguing

"Het is buiten twijfel, dat uniformiteit vlugheid van werken bevorder[t]"²⁶, bevestigt ook een Nederlandse bibliothecaris op het congres. In het begin van de vorige eeuw is de Library of Congress in deze geest al volop bezig met een vorm van "copy cataloguing": "Of all books of importance, the titles are prepared by the Catalogue Division of the Library of Congress. Included are all books for which the Library of Congress furnishes to other libraries in the United States printed title cards."²⁷ Deze geprinte steekkaarten werden verdeeld over 1350 bibliotheken in de Verenigde Staten, die daardoor niet langer zelf bibliografische beschrijvingen van nul hoeven te creëren. Bovendien blijkt dat, "[t]he subscribers find that the cards prove most economical when they can be inserted into the catalogues with little or no modification."²⁸ Een consistent, gestandaardiseerd formaat werd op prijs gesteld.

Vandaag is het importeren van bibliografische beschrijvingen via copy cataloguing regel geworden (of beter, het zou dit moeten zijn). De meeste bibliotheken streven naar efficiëntie en een pragmatische aanpak, vaak vanuit bezuinigingsdoelstellingen, en wisselen beschrijvingen uit met andere bibliotheken. Door copy cataloguing kan een bibliotheek alvast een groot aandeel aan repetitief catalografisch werk beperken. Zeker nu de beschrijvende gegevens, de metadata, vaak vergezeld gaan van content (full text, gedigitaliseerde afbeeldingen, ...), is een breedvoerige, perfecte catalografische beschrijving niet meer nodig. Het werk zelf kan idealiter onmiddellijk geraadpleegd worden.

Met behulp van conversiesoftware kan de te importeren beschrijving vertaald worden naar de gegevensvelden die in de eigen catalogus in gebruik zijn. Elke bibliotheek is vrij om de metadata verder te verrijken. Twee veelgebruikte protocols voor copy cataloguing zijn het Z39.50-protocol en het OAI-PMH. Met het Z39.50-protocol kan men "in real time" metadata van remote databanken importeren. Metadata kunnen ook geharvest worden met behulp van het OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting). Anders dan bij import via Z39.50 worden de metadata niet in real time binnengehaald, maar worden er bv. wekelijks bestanden binnengehaald met metadata, die vervolgens in de catalogus kunnen opgenomen worden.

²⁶ ENSCHÉDÉ: "Inrichting van antiquariaats- en veiling catalogussen", IIe section, 20e question, p. 46.

²⁷ SOLBERG, THORVALD: "Registration of literary and scientific productions". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 16e question, p. 73.

²⁸ HANSON: "Agreement on cataloguing rules in America", IIe section, 15e question, p. 64.

Gemeenschappelijke catalogi

De congresbijdragen getuigen van talrijke initiatieven rond de eeuwwisseling om thematische bibliografieën of gemeenschappelijke catalogi aan te bieden aan de lezers.

In "Der Deutsche Gesamtkatalog der Wiegendrucke" vertelt professor Haebler over een bewonderenswaardige onderneming van de jonge natie Duitsland: het in kaart brengen van alle incunabelen in de Duitse bibliotheken. Opnieuw is de ambitie groot: "Auf Grund dieser Inventarisierung sollte dann zu einer Erforschung der Inkunabelbestände der anderen Länder, zu einer erschöpfenden Berücksichtigung der gesamten Fachliteratur vorge-schritten und so auf einer durchaus internationalen Basis der neue Gesamtkatalog der Wiegendrucke bearbeitet werden²⁹." Een commissie wordt opgericht, een taakverdeling vastgelegd, en van 1904 tot vlak voor het congres worden tot in de kleinste "Kirchen- und Pfarr-Bibliotheken"³⁰ alvast 60.000 wiegendrukken geïnventariseerd in 347 bibliotheken³¹. Om kosten te sparen wordt getracht "die an einer Eisenbahnroute gelegenen Bibliotheken möglichst alle auf einer Reise"³² te bezoeken. Aangezien veel bibliotheken niet in het bezit waren van betrouwbare incunabelcatalogi, liet "der Aufnehmende jeden Band, der nicht unbedingt unverdächtig erschien, durch seine Hände gehen³³". De auteur kondigt alvast de volgende, even intimiderende stap aan: het ordenen van de verzamelde inventarissen en het maken van "ausführlichen bibliographischen Beschreibungen"³⁴.

De bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek van Amsterdam drukt de wens uit naar een brievencatalogus³⁵.

In de Verenigde Staten worden de overheidspublicaties gebundeld in jaarlijkse en later maandelijks catalogi, waaraan indexen worden toegevoegd. Ondanks de gedane inspanningen stelt de auteur vast: "In spite of the multiplicity of document catalogues in the United States, most of them more or less retroactive, we are still unable to produce a checklist of our statute law, of our consular, navy or military regulations, of our financial, commercial or statistical annuals, etc."³⁶.

Ook hier heeft bibliotheekautomatisering voor verlichting gezorgd. Gemeenschappelijke catalogi bestaan in België voor tijdschriften (Antilope), voor de federale bibliotheekcollecties (Bib.belgium), voor milieudocumentatie

²⁹ K. HAEBLER: "Der deutsche Gesamtkatalog der Wiegendrucke". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 21e question, p. 332.*

³⁰ HAEBLER: "Der deutsche Gesamtkatalog der Wiegendrucke", IIe section, 21e question, p. 335.

³¹ HAEBLER: "Der deutsche Gesamtkatalog der Wiegendrucke", IIe section, 21e question, p. 344.

³² HAEBLER: "Der deutsche Gesamtkatalog der Wiegendrucke", IIe section, 21^e question, p. 340.

³³ HAEBLER: "Der deutsche Gesamtkatalog der Wiegendrucke", IIe section, 21e question, p. 341.

³⁴ HAEBLER: "Der deutsche Gesamtkatalog der Wiegendrucke", IIe section, 21e question, p. 346.

³⁵ BURGER: "Gedrukte catalogussen van brievenverzamelingen", IIe section, 22e question, p. 48.

³⁶ R. HASSE ADELAIDE: "Government publications in the United States". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 3e question, p. 19.*

(Felnet), ... Deze gemeenschappelijke catalogi zijn online voor iedereen toegankelijk en worden op geregelde tijdstippen up-to-date gebracht, zonder dat er reizen aan te pas komen. De deelnemende bibliotheken sturen hun metadata in het gevraagde formaat in elektronische vorm door. Incunabelen, brieven en overheidspublicaties kunnen in een moderne bibliotheekcatalogus als documenttype gedefinieerd worden; op die manier kan de lezer enkel het deel van de catalogus ondervragen, dat uit incunabelen, brieven of overheidspublicaties bestaat. In zijn of haar eigenlijke zoekactie kan de lezer vervolgens volop op zoek gaan naar specifieke publicaties over bv. recht, militaire of economische aangelegenheden.

Collectieontwikkeling: aankoop, ruil, depot

Bibliothecarissen denken in het jaar 1910 volop na over personeels-, plaats- en geldgebrek. Een bibliothecaris, die pleit voor de realisatie van een meertalig vakwoordenboek voor het bibliotheekwezen, voorspelt ietwat gelaten de financiering van zijn plan: "het zal, naar te vreezen is, wel het st[r]uikelblok blijken te zijn, waarop de uitvoering zal afstuiten³⁷."

Een van de onderwerpen die zeer sterk leeft, is het concept van nationale en internationale ruil:

There is no more important subject to be discussed at the Congrès International des Archivistes et des Bibliothécaires than that of the International Exchanges (...) the scientific and learned institutions, the public, the research workers and the students of literature demand the scientific and literary publications of the world³⁸.

Doel is niets minder dan "[t]he adherence of all the civilized nations of the world to the present conventions³⁹".

Door middel van ruil kunnen bibliotheken goedkoop dubbels verpatsen, lacunes opvullen en buitenlandse publicaties verwerven. Een aantal bibliotheken doet dit reeds op succesvolle wijze. De bibliotheek van de Sorbonne ruilt tweemaal jaarlijks thesissen met de Koninklijke Bibliotheek van België en de universiteitsbibliotheken van Luik en Gent⁴⁰. De Koninklijke Bibliotheek in 's Gravenhage "supervises the regular interchange of duplicates

³⁷ J.W. ENSCHEDÉ: "Meertalige woordenlijst van het boek - en bibliotheekwezen". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 19e question, p. 44.*

³⁸ Paul BROCKETT: "International exchanges". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, Bruxelles: 1912, IIe section, 7e question, p. 92.*

³⁹ BROCKETT: "International exchanges", IIe section, 7e question, p. 94.

⁴⁰ Paul VANRYCKE: "Les thèses et dissertations académiques. Comment se les procurer, les classer et les cataloguer". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 1re question, p. 489-490.*

and the purchasing of books at public sales, and divides books or gifts from private individuals, booksellers and the government⁴¹."

Meerdere auteurs werken ter gelegenheid van het congres een praktisch voorstel uit. Eerst dienen de lacunes en dubbels geïdentificeerd, en in steek-catalogusvorm gegoten. Vervolgens, "[u]ne copie de la liste des lacunes et des doubles serait envoyée annuellement au principal dépôt de livres du pays, auquel serait annexée une section nationale pour la vente et l'échange des doubles⁴²." Nadat de dubbels op nationaal vlak werden verhandeld of geruild, dienen de steekkaarten van de resterende lacunes en onverkochte dubbels te worden "transmises par chaque section nationale à un Bureau international⁴³".

Een andere mogelijkheid tot plaats- en kostenbesparing is het realiseren van een zogenaamde depotservice tussen bibliotheken. Een actueel Belgisch depotproject is het "Biomed"-project, een samenwerkingsverband tussen het VOWB, de Vlaamse universiteitsbibliotheken, het Instituut voor Tropische Geneeskunde en de Koninklijke Bibliotheek. In dit project streeft men ernaar om voor een afgebakende verzameling van biomedische tijdschrifttitels, elke titel aan een bibliotheek toe te kennen. Deze "depotbibliotheek" engageert zich om de volledige collectie te verwerven en blijvend beschikbaar te stellen. De andere bibliotheken vullen, waar nodig, lacunes aan en zijn vervolgens vrij om het tijdschrift weg te gooien en op die manier ruimte in de rekken te creëren.

In het Noord-Engelse stadje Durham werd reeds in 1910 een verrassend gelijkaardige samenwerking tot stand gebracht. Omwille van beperkte budgetten stelden bibliotheken vast dat het niet langer mogelijk was om alle belangrijke tijdschrifttitels voor elk vakgebied aan te kopen. Er werd een principiële akkoord voor een depotservice gesloten: "when a library took charge of one particular serial it would endeavour wherever practicable to make that serial complete from the beginning⁴⁴." De bibliotheek van Durham University en de Public Library van Durham verdeelden de tijdschriften onder elkaar en verklaarden zich bereid om externe lezers toe te laten, indien deze konden aantonen dat ze lid waren van de partnerbibliotheek. Tot slot, "there remains only the preparation of a joint list, or union catalogue, of the serials in question, and the clear indication in it of the libraries in which the different periodicals may be consulted⁴⁵." Zo geschiedde: een lijst van alle tijdschriften werd opgesteld en beschikbaar gesteld in beide bibliotheken⁴⁶.

⁴¹ H.E. GREVE: "The Dutch openbare "Leeszalen en bibliotheken" ". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IVe section, Ier question, p. 262.*

⁴² Auguste COLLARD: "La vente et l'échange des doubles". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 8e question, p. 193.*

⁴³ COLLARD: "La vente et l'échange des doubles", IIe section, 8e question, p. 193.

⁴⁴ Basil ANDERTON: "Libraries and periodicals. A note on co-ordination". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 7e question, p. 267.*

⁴⁵ ANDERTON: "Libraries and periodicals. A note on co-ordination", IIe section, 7e question, p. 268.

⁴⁶ ANDERTON: "Libraries and periodicals. A note on co-ordination", IIe section, 7e question, p. 270.

Documentleverantie

Indien een kostbaar werk anno 1910 in een andere bibliotheek werd aangevraagd, werd dit af en toe via diplomatieke weg naar de bibliotheek gebracht, dit tot ontstemming van de toenmalige hoofdconservator van de Koninklijke Bibliotheek van België, Joseph van den Gheyn: "Inutile de répéter ici les anecdotes typiques de fonctionnaires au d'attachés d'ambassades, faisant de quelque document intéressant confié à leurs bons soins, l'attraction d'une soirée⁴⁷." Bovendien duurde het drie maanden om de administratie te regelen, lag het werk drie maanden ter inzage in de aanvragende bibliotheek en duurde het nog eens drie maanden eer het werk terug op zijn plaats in de rekken stond⁴⁸.

Anno 2010 worden kostbare werken zo min mogelijk uit de magazijnen gehaald, zelfs niet naar de eigen leeszaal, indien een digitale kopie beschikbaar is. Wenselijk is dat een werk bij een interbibliothecaire leenaanvraag gedeeltelijk of volledig wordt gedigitaliseerd en elektronisch aan de lezer wordt bezorgd.

Het huidige, volledig geïnformatiseerde systeem van interbibliothecair leenverkeer kende in het begin van de 20ste eeuw al verschillende voorlopers en varianten. Openbare bibliotheken werkten vaak samen met filialen, scholen en buurtgemeenschappen. In de Londense "boroughs" mochten lezers boeken lenen in elk van de bibliotheken binnen de borough. In Croydon, een wijk in Londen, was elke bibliotheek "provided with a complete card catalogue of the combined stocks of all the libraries⁴⁹." De bibliotheekfilialen vormden samen als het ware één grote collectie, die voor iedereen toegankelijk moest zijn.

In de Verenigde Staten was de Boston Public Library actief op vele fronten: de bibliotheek "issues special cards to teachers, multiplies copies of books at the Central Library, sets aside copies for the special use of school pupils both at the Central Library and the branches, prepares useful printed lists, and sends portfolios of pictures to teachers⁵⁰." Tot lijsten met vakantielectuur toe werden door de ijverige bibliothecarissen samengesteld⁵¹.

Ook in Nederland waren er initiatieven, is te lezen in de congresbijdragen: "The Rotterdam library possesses branch libraries and a system of travelling

⁴⁷ J. VAN DEN GHEYN: "La suppression de la voie diplomatique pour le prêt des livres et des manuscrits". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 5e question, p. 25.

⁴⁸ VAN DEN GHEYN: "La suppression de la voie diplomatique pour le prêt des livres et des manuscrits", IIe section, 5e question, p. 27.

⁴⁹ W. SUTTON CHARLES: "Branch libraries". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IVe section, 6e question, p. 351.

⁵⁰ F. KENNEY WILLIAM: "How the Boston Public Library attends to the children readers and cooperates with the public schools". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IVe section, I^e question, p. 548.

⁵¹ KENNEY: "How the Boston Public Library attends to the children readers and cooperates with the public schools", IVe section, I^e question, p. 553.

libraries, sent to fire and police stations. The *Dordrecht* library possesses a system of travelling libraries for the country in the neighbourhood⁵²."

Tegenwoordig kan men in zijn of haar buurtbibliotheek werken uit zowat elke andere bibliotheek in België aanvragen. Honderd jaar geleden was dit niet zo eenvoudig, maar bibliothecarissen getroosten zich desondanks veel inspanningen om lezers in de kleinste gehuchten te bereiken en toegang te bieden tot ontspanning en kennis in de vorm van boeken.

Eindbeschouwing

Honderd jaar na het Congrès des Archivistes et des Bibliothécaires dringt een denkoefening zich op: welk aspect van de bibliotheekwerking bleef ongewijzigd, welk aspect werd geautomatiseerd?

Zowat alles blijkt geautomatiseerd: van de web-based interactieve catalogi en digitale repositories tot de geïntegreerde softwareoplossingen die de klassieke bibliotheekfuncties sneller en transparanter laten verlopen. Collecties worden steeds beter ontsloten. Door de online catalogus is de manier waarop lezers boeken aanvragen en gebruiken fundamenteel gewijzigd. Bewaarbibliotheken, toen en nu, zijn niet langer louter conservator, maar hebben de verplichting om hun erfgoed zo breed toegankelijk mogelijk te maken.

Toch zijn de wensen die de bibliothecarissen in 1910 op papier zetten niet zo verschillend als die van nu: ze streefden naar uniforme, duidelijke regels voor het catalogiseren en klasseren, naar een voor de lezer gebruiksvriendelijke catalogus, naar tijd-, geld- en personeelsbesparende oplossingen. Wie van de huidige bibliothecarissen probeert niet net hetzelfde te realiseren?

Bibliografie

- Basil ANDERTON: "Libraries and periodicals. A note on co-ordination". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 7e question, p. 264-270.
- Matthew BATTLES: *Library. An unquiet history*. London: Vintage 2004.
- Paul BROCKETT: "International exchanges". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, Bruxelles: 1912, IIe section, 7e question, p. 92-96.
- C.P. BURGER: "Catalogus-indeeling naar de uitgevers en drukkers". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 23e question, p. 51-53.
- C.P. BURGER: "Gedrukte catalogussen van brievenverzamelingen". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes*. Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 22e question, p. 48-50.

⁵² GREVE: "The Dutch openbare 'Leeszalen en bibliotheken'", IVe section, I^e question, p. 262.

- Auguste COLLARD: "La vente et l'échange des doubles". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 8e question, p. 191-194.
- G. DES MAREZ: "De la conservation, du classement et de l'inventaire des archives administratives d'une grande ville (Bruxelles)". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, 1er section, 7e question, p. 354-369.
- J.W. ENSCHEDÉ: "Inrichting van antiquariaats – en veiling catalogussen". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 20e question, p. 46-47.
- J.W. ENSCHEDÉ: "Meertalige woordenlijst van het boek – en bibliotheekwezen". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 19e question, p. 42-45.
- H.E. GREVE: "The Dutch openbare "Leeszalen en bibliotheken"". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IVe section, 1re question, p. 258-263.
- K. HAEBLER: "Der deutsche Gesamtkatalog der Wiegendrucke". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 21e question, p. 331-347.
- J.C.M. HANSON, : "Agreement on cataloguing rules in America". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 15e question, p. 60-71.
- R. HASSE ADELAIDE: "Government publications in the United States". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 3e question, p. 15-20.
- F. KENNEY WILLIAM: "How the Boston Public Library attends to the children readers and cooperates with the public schools". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IVe section, 1re question, p. 546-554.
- P. OTLET: "Le code universel des règles catalographiques". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 15e question, p. 375-377.
- Thorvald SOLBERG, : "Registration of literary and scientific productions". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 16e question, p. 72-74.
- Ch. SISTRAC: "Les problèmes de l'indexation". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, Annexe à la 15e question, p. 277-292.
- Ch. SISTRAC: "Note sur les règles de catalogue d'auteurs et d'anonymes suivies en France". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 15e question, p. 237-247.
- Charles W. SUTTON: "Branch libraries". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IVe section, 6e question, p. 348-353.
- J. VAN DEN GHEYN, : "La suppression de la voie diplomatique pour le prêt des livres et des manuscrits". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 5e question, p. 25-28.
- Paul VANRYCKE: "Les thèses et dissertations académiques. Comment se les procurer, les classer et les cataloguer". In: *Congrès de Bruxelles, 1910. Actes.* Publiés par J. Cuvelier et L. Stainier. Bruxelles: 1912, IIe section, 1re question, p. 488-494.